Azerbaijan School, Volume 320, Issue 1, pp.35-48, 2013

(*English*)

PSYCHO-PEDAGOGICAL APPROACH TO AUTISM

T.Verdiyeva

Abstract. The article is dedicated to the history and researches of autism. The types and rates of autism are analyzed. The impact of autism on the person's socialization and cognitive development is also reflected. It is also spoken about pedagogical-correction problems of autism, inclusive education and other issues.

Keywords. Autism, psychological violence, autistic thinking, somatic, neurosis.

(*Azerbaijan*)

AUTİZM VƏ ONA PSİXOPEDAQOJİ YANAŞMALAR

Tünzalə Verdiyeva

ARTPİ-nin doktorantı

Açar sözlər. Autizm, psixi pozuntu, autistik təfəkkür, somatika, nevroz

(*Russian*)

ПСИХОЛОГОПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕОРИИ ОБ АУТИЗМЕ И ЕГО АНАЛИЗ

Т.Вердиева

В статье отмечены история изучения проблем аутизма, исследования направлений в этой области. В то же время анализируются виды и уровни аутизма. Определяется воздействие аутизма на формирование человека как личности, на социализацию и интеллектуальное развитие. Также нашли отражение педагогически-коррекционные проблемы аутизма, инклюзивного образования и прочие вопросы..

Ключевые словы. Аутизм, психическое нарушение, аутистическое мышление, соматика, невроз.

Azerbaijan School, Volume 320, Issue 1, pp.35-48, 2013

Autizmə psixi inkişafı ləngiyən, eləcə də psixi inkişafdan qalan, sosiallaşmaya çətinliklə uyğunlaşan, psixomotor inkişafında problemlər olan şəxslər aid edilir. Kliniki, psixiatrik, psixoloji-pedaqoji tədqiqatlarda başlıca olaraq autist şəxslərin psixi inkişafında pozuntuların olduğu göstərilir. Psixiatr, psixoloq və pedaqoqlar (O.C.Nikolskaya, E.P.Baenskaya, M.M.Lublinq, L.Kanner, K.S.Lebedinskaya və b.) autizmin bioloji, koqnitiv və davranış sferalarında təzahür etdiyini göstərirlər.

Autizmlə bağlı ilk və əsaslı fikir 1801-ci ildə fransız alimi Jan İtard tərəfindən irəli sürülmüş, autizmin aradan qaldırılması yolları göstərilmişdir.

İtarddan əvvəl uşağın psixi inkişafı və sosiallaşması yönümündə fransız həkimi və dövlət xadimi F.Pinel tədqiqat aparmış, sonda belə qənaətə gəlmişdi ki, o, müalicəsi mümkün olmayan idiotdur.

Uşaq autizminin əlamətlərini, onun digər psixi pozuntulardan fərqini ilk dəfə L.Kanner 1943-cü ildə yazdığı "Emosional əlaqənin autistik pozuntusu" adlı əsərində göstərmişdir.

Bununla belə autizmin tarixi çox qədimdir. Lakin o, tarixən başqa xəstəliklər, daha çox ruhi (psixi) xəstəliklər kimi qəbul olunmuş, öyrənilmişdir. "Görünür autizm bütün dövrlərdə mövcud olmuşdur. Demək olar ki, bütün xalqlarda sadəlövh, "küt" adamların davranışı ilə bağlı hadisələrin təsvirinə rast gəlmək mümkündür" (A. Françesko, s. 19).

R.İ.Əliyev göstərir ki, psixi proseslərin dərinliyini əks etdirən uydurulmuş fantastik aləm bəzi insanlarda tədricən təfəkkürü şərtləndirən amilə çevrilir. Bu hadisəyə autistik təfəkkür deyilir.

Göründüyü kimi, autizm xəstəliyinin tarixi qədim olsa da onun ayrıca xəstəlik kimi araşdırılması və qəbul olunması tarixi son 70 ilə aid edilir. Ötən dövr ərzində aparılan əksər tədqiqatlarda o, psixi pozuntu kimi qəbul edilir.

XIX əsrin I yarısından başlayaraq psixi xəstəliklərin öyrənilməsində iki istiqamət: spiritualistik və somatik istiqamətlər geniş yayılmağa başladı. Bu iki istiqamət arasında başlıca fərq psixi xəstəliklər zamanı psixikanın, yoxsa bədənin xəstələnməsi barədə fikirlərlə bağlı idi. Daha sonra fizioloji istiqamət təşəkkül tapdı və sürətlə inkişaf etməyə başladı. Bu istiqamət daha çox psixi pozuntuları beynin fəaliyyəti ilə əlaqələndirirdilər.

Psixi pozuntuların irsi amillərlə bağlı olduğunu irəli sürən nəzəriyyələr də mövcuddur. XIX əsrin ortalarından başlayaraq irsiyyətlə bağlı nəzəriyyələr klinik psixiatriyada tətbiq olunmağa başlandı. Bu sahədə aparılan tədqiqatlar (Broun, Seker, Fere və b.) uşaqlar arasında psixi pozuntuların irsi amillərlə bağlı olmasına istinad edirdi.

Azərbaycanda psixiatriyanın inkişafı XIX əsrin sonlarından başlamışdır. İlk azərbaycanlı psixiatr alim kimi İ.R.Rəhimovun (1849-1924) adı xüsusi qeyd olunur. İ.R.Rəhimov Vyana (Avstriya) və İen (Almaniya) Universitetlərinin tibb fakültəsində təhsil

almış, 1880-ci ildə həkimlik fəaliyyətinə başlamışdır. Sonrakı illərdə azərbaycanlı alimlərdən Ə.Ə.Abasquliyev, Ə.S.Əsgərov, X.H.Həsənov, N.B.İsmayılov və başqalarının psixiatriyanın inkişafında müstəsna xidmətləri olmuşdur. Bununla belə autizm xəstəliyi, xüsusilə uşaqlarda autizm Azərbaycanda, demək olar ki, öyrənilməmişdir.

Azərbaycanda pedaqoji, psixoloji aspektdə autizmlə bağlı, demək olar ki, heç bir tədqiqat aparılmamışdır. Təbii ki, praktikada da autizmlə bağlı hansısa işlərin görüldüyünü söyləmək çətindir. Çünki ilk növbədə autizmin əlamətləri müxtəlif olduğundan onun diaqnostikası da mürəkkəbdir. Ona görə də bir çox hallarda autizm digər xəstəliklərlə səhv salınır.

Ötən əsrin 80-ci illərinə qədər autizm, demək olar ki, yalnız psixiatrlar tərəfindən öyrənilirdi. Burada isə autizmin başlıca əlamətləri kimi sosial dezadaptasiya və kommunikasiyanın pozulması, aşağı inkişaf səviyyəsi götürülürdü. Əlbəttə, autizmi yalnız klinik göstəricilərə əsasən öyrənmək kifayət etmirdi. 80-ci illərdən başlayaraq autist uşaqların pedaqoji, psixoloji baxımdan öyrənilməsinə başlandı.

Əksər tədqiqatçılar autizmin bir əlamətinin olmasında vahid mövqe bildirirdilər. Bu, autist uşaqların birmənalı şəkildə dalğın olmasıdır. Beləliklə, autizmin klinik təsvirində mütəxəssislərin mövqeyi ziddiyyətlidir. Bu ziddiyyətlərin başlıca səbəbi isə autizmin spesifik xüsusiyyətlərindən irəli gəlir.

Autist uşaqlar hətta ən yaxın adamlarla, valideynlərlə adekvat ünsiyyətdən qaçırlar. Ətrafdakılara qarşı belə biganəlik, laqeydlik “ekstremal tənhalıq” hissi yaradır. Belə uşaqlar emosional əlaqədən çəkinir, başqa adamların hislərini başa düşmürlər. Maraqlı cəhətlərdən biri də ondan ibarətdir ki, autizmin yüngül formasında olan uşaqlar özlərindən böyük və kiçik uşaqlarla ünsiyyətə girə bildikləri halda, yaşıdları ilə ünsiyyətə girə bilmirlər.

Autizm geniş mənada yalnız insanlarla əlaqəyə girməkdən çəkinmək deyil, həm də ümumən reallıqdan ayrı düşməkdir. Autist uşaqların davranışı bir qayda olaraq ziddiyyətlidir. Onlar gah süst olur, ətrafda baş verənlərə maraq göstərmirlər. Bununla belə bəzən çox aktiv, aqressiv olur, istədikləri şeyə yüksək maraq göstərirlər.

Autist uşaqların kliniki təsvirində onlar bir qayda olaraq anomal uşaqlar kimi təqdim olunurlar. Autizmin ilkin, sadə əlamətləri çağalıq dövründən belə özünü göstərir. Lakin ola bilsin ki, ətrafdakılar, hətta valideynlər bu əlamətləri görməsinlər. Autizm özünü 3-5 yaşlardan başlayaraq təzahür etdirir. Sonrakı dövrlərdə sanki autist uşaqlar düzəlir, ”ağıllanırlar”. Tədricən affektiv potologiya azalır, lakin koqnitiv qüsurlar artır.

M.Rutterin tədqiqatları göstərir ki, beş yaşınadək nitqə malik olmayan, intellektual göstəricisi aşağı olan uşaqların sonralar sosial adaptasiyasına ümid çox azdır.

L.Letter apardığı epidemioloji tədqiqatlara əsaslanaraq göstərirdi ki, autist uşaqların İQ göstəriciləri 70 %-dən aşağıdır. L.Binqə görə, əqli geriliyi olan uşaqların 20%-də autizm əlamətləri olmuşdur.

L.Binqə görə, uşaq autizminin klassik əlamətləri ilə yanaşı, "periferik variantı" da vardır. Ehtimal edilir ki, uşaq autizminin kliniki mənzərəsi onun müxtəlif etiologiya bağlı olmasından irəli gəlir.

Uşaq autizminin etioloji əlamətləri ilə bağlı mütəxəssislər arasında fikir ayrılığı mövcuddur. L.Kanner uşaq autizminin yaranması səbəblərini valideynlərlə bağlayır. Göstərir ki, belə uşaqların valideynləri adətən yüksək intellektə və soyuq emosional sferaya malik olurlar. Onun bu yanaşmasını B.Bettelheim, L.Despert, B.Rank və başqaları da qəbul edir və digər amillərin də olduğunu qeyd edirlər. Bildirirlər ki, valideynlər bioloji cəhətdən sağlam olsalar da onların uşaqların tərbiyəsi və qarşılıqlı münasibətlərində problemlər vardır.

B.Bettelheimə görə, uşaq o dərəcədə qorxudulur, ətraf mühitlə əlaqəsi o qədər zəif olur ki, nəticədə özünə qapanır, baş verən dəyişikliklərə qarşı ya laqeyd, yaxud da affektiv münasibət göstərir. Nəticədə, autist uşaq daim qorxu və stress vəziyyətində yaşayır.

Son onilliklərdə aparılan tədqiqatlar sübut edir ki, uşaq autizmi istənilən mühitdə, istənilən ailədə baş verə bilər. Yəni valideynlərin statusu, təhsili, mədəni səviyyəsi, iqtisadi vəziyyəti heç bir əhəmiyyət kəsb etmir.

Uşaq autizminin, xüsusilə şizofreniya əlamətləri olanların daha çox irsi amillərlə bağlılığını əsas götürənlər də vardır.

Psixoloji-pedaqoji tədqiqatlarda autizm daha çox psixi inkişafda ləngimə kimi göstərilir, bu uşaqların təlim-tərbiyəsinə geniş diqqət yetirilir. Bunun üçün ilk növbədə xüsusi məktəblərdə inklüziv təhsilə ayrıca yer verilir. Onlar burada başlıca məsələ kimi kadr hazırlığını önə çəkirlər. Göstərirlər ki, inklüziv təhsillə xüsusi hazırlığı olan müəllimlər məşğul olmalıdılar.

Psixi və fiziki inkişafında problemləri olan uşaqların sağlam uşaqlarla təhsili bir sıra çətinliklər yaradır. "Normal psixi inkişafı olan uşaqlarla işləyən müəllimlər bir tərəfdən defektologiya sahəsində biliyə sahib olmur, korreksiya işlərini apara bilmir. Eləcə də bu və digər cəhətdən belə uşaqlarla işləmək istəmirlər". Bu sözləri ilə L.M.Kobrina hesab edir ki, inklüziv təhsilə ehtiyacı olan uşaqların normal inkişafı olan uşaqlarla birgə oxuması bir sıra problemlər yaradır. Digər uşaqlar onları qəbul etmir, ailədə onlara yüksək diqqət göstərildiyi halda məktəbdə əksinə olur və nəticədə bu uşaqlar məktəb həyatına alışa bilmirlər.

Autist uşaqlar üçün xarakterik olan xüsusiyyətlərdən biri də diqqətsizliklə bağlıdır. Onlar bir qayda olaraq diqqətlərini lazım olan obyektin üzərinə yönəldə bilmirlər və onlarda hiperaktivlik müşahidə olunur. Bu isə özünü uşağın davranışında, təlim fəaliyyətində, qarşılıqlı münasibətlər sistemində əks etdirir. Belə uşaqlarda nitq inkişafı və təlim vərdişləri çətinliklə yaranır. Davranış və psixikada olan bu problem uzun müddət davam etdikdə tədricən deviant davranışa çevrilir. Koqnitiv və davranışda olan pozuntu, demək olar ki, 70 % yeniyetmədə, 50 % yaşlı adamlarda qalır.

Azerbaijan School, Volume 320, Issue 1, pp.35-48, 2013

Pedaqoji-psixoloji, tibbi tədqiqatlar göstərir ki, böyüməkdə olan nəslin psixi və fiziki sağlamlığı, vəziyyəti ilbəil pisləşir. A.A.Baranov Rusiya Federasiyası üzrə statistik məlumatı şərh edərək vəziyyətin doğrudan da acınacaqlı olduğunu bildirir. O göstərir ki, sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların sayı durmadan artır.

Azərbaycanda isə bu barədə statistik məlumat yoxdur.

İnkişaf etmiş ölkələrdə, xüsusilə ABŞ-da sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlarla iş, onların təhsili, cəmiyyət həyatında iştirakının təmin olunması sosial siyasət kimi qəbul edilir.

ABŞ-da fiziki və psixi imkanları məhdud olan uşaqların valideynləri təhsil və sosial xidmət sahəsinin sifarişçiləri hüququ qazanmışlar. İlkin kömək yalnız xəstə uşaqlara deyil, onların ailələrinə də olunur. Bütün bunlar isə qəbul olunmuş qanunlarda təsbit olunur.

Qoyulmuş qaydaların pozulması məhkəmələrlə qurtarır. R.İ.Əliyev Çikaqoda baş vermiş bir hadisəni nümunə kimi göstərir: "Valideynlərdən biri məktəbi, o cümlədən məktəb psixoloqunu məhkəməyə verir. Valideynlərin qənaətinə görə onların uşağı məktəbin ümumi həyatından təcrid edilib. Uşaq vaxtının çoxunu xəstə uşaqlar üçün xüsusi sinif otağında keçirib".

Yuxarıda deyilənləri ümumiləşdirərək qeyd etmək istərdik ki, autizm bir xəstəlik kimi qədim bir tarixə malik olsa da, onun ayrıca xəstəlik kimi öyrənilməsinə ötən əsrin 40-cı illərindən başlanılmışdır. İnkişaf etmiş ölkələrdə bu sahədə kifayət qədər tibbi, pedaqoji-psixoloji tədqiqatlar aparılsa da hələlik vahid mövqeyə gəlmək mümkün olmamışdır. Azərbaycanda isə problemə son illərdə diqqət yetirilməyə başlanmışdır. Bununla belə bir neçə ədəbiyyatda autizm termini işlənsə də onunla bağlı tədqiqat aparılmamışdır. Pedaqoji-psixoloji tədqiqatlar isə ümumən yoxdur və belə uşaqların diaqnostikası, korreksiyası, onlarla təlim-tərbiyə işinin təşkili öz həllini gözləyən məsələlərdəndir.

Rəyçilər: prof. R.Əliyev

dos. R.Rəhmanov

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Никольская О., Баенская Е., Либлинг М. Аутичный ребенок. Путии помощи. Изд. 4-е. М.: Теревинф, 2007, 288 стр.

2. Франческа А. Введине в психологическую теорию аутизма. М.: Теревинф, 2006, 216 стр.

3. Asperger H. Autistic phychopathy in childhood / in Autism and Asperger syndrome// Ed by U.Frith. -Cambridge: Cambridge University Press.1991, p. 37-93.

4. İsmayılov N. Psixiatriya: Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: Maarif, 1992, 370 s.

5. Коробейников И. Нарушения развития и социальная адаптация. М.: ПЕРСЭ, 2002,191 стр.

6. Кропотов 70. Д. Современная диагностика и коррекция синдрома нарушения внимания. СПб.: Элби, 2005, 148 стр.

7. Внешняя среда и психическое развитие ребенка/ Под ред. Р.В. Тонковой-Ямпольской. М.: Медицина, 1984, 207 стр.

Azerbaijan School, Volume 320, Issue 1, pp.35-48, 2013